

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ռ Ի Ղ Ղ Ի Է Օ .

Լսր ոմն յուժ լըծակից յանդըգնութիւն ընդ հանճարոյ ,
 հրպատակ ի ծնընդենէ , եւ հանճարովի իւր թագաւոր ,
 Բսկըսեալ էր ըզիայլ շըքոյ անուանըն Վաղղիոյ ,
 Եւ վասն իմ* ըզմեծութեանըս հանդերձեալ էր զայս դար .
 Ռիշըլիէօ է այս այր , ինքնագըլուխն այն պաշտօնեայ ,
 Խորամիտ ի խորհուրդս , եւ պերճ յիւրումն անդ վարչութեան ,
 Ընդ որ արդար էր զարմանալ , եւ ատել հարկ միանգամայն .
 Որ ի խռան անդ դաւանաց գիտաց հնազանդս ունել զիւրեւ
 Եւ զարքայ նուաստացուցեալ ի վեր ըզթագն ամբարձ նորին .
 Օրբօնին գահ ժառանգեցոյց իշխանութիւն հրպատակի ,
 Եւ նա մարտ ընդ ըՍպանիա , եւ ընդ Ղաթրիա , եւ ընդ աւագս ,
 Ընսիրող ըզժողովուրդն , այլ զբըռնաւորս ջախեաց նորա ,
 Եւ զԵւրոպ երերելով , գիտաց զաշխարհ իւր հանդարտել .
 Եւ մինչդեռ իշխանութեանըն թեկն ածէր նա Վեսարու՝
 Յընդարձակն ի խորհրդեան զնա մահ յանկարծ ընդհատեցոյց :
 Տէր նորա որ առաջին նորուն եկաց հրպատակ ,
 Որ տըկար յիւրն արքունիս , հըզօր ընդ բնաւ եղեւ այլուր ,
 Ոչ իշխեալ զազատըն գոլ , եւ դըժկամակ ընդ գերութիւն ,
 Պաշտօնեայ-արքայիս հազիւ երբէք պատճառեալ զիղջս՝
 Ի գիշեր անդ տապանին նորուն ըզկնի հետեւէր :

* Լուդովիկոս ԺԴ է որ խօսի :

Վաղղիոյ Լուդովիկոս ԺԳ Թագաւորին առաջին պաշտօնեայն Լըման Տիւբէսի Ռիշլիէօ ծիրանաւորը՝ Ռաբիզու մէջ ծնաւ յամի 1585 հարուստ և ազնուական տոհմէ։ Լըշի բերան զինուորական վիճակի տուաւ ինքզինքը, բայց երբոր իր Լըփոնս եղբօրը մահուամբ Լուսոն քաղաքին եպիսկոպոսական աթոռը պարապ մնաց, և բնակիչքը՝ անոր յաջորդ զինքը կ'ուզէին, մեծ ջանքով եկեղեցական ու աստուածաբանական ուսմանց ետեւէ ինկաւ, և քսան տարուան հասակին՝ քաջութեան մրցանակն առնելով, երկու տարիէն եպիսկոպոսական աստիճանը ընդունեցաւ ի հռովմ։ Հայրապետութեան առաջին տարիները՝ բոլորովին իր թեմին բարւոյն համար նուիրեց Ռիշլիէօ. բայց 1614ին տէրութեան երեսփոխան ընտրուելով՝ իր փառասիրական ջանքերն այն ատենէն սկսան յայտնի երևնալ։ Թագաւորին մօրը կուսակից ըլլալով, անոր ողորմաբաշխն ընտրուեցաւ, ետքը պատերազմի և արտաքին գործոց պաշտօնեայ։ Բայց երբոր Թագաւորին մայրը այլ և այլ աղէտս և դժբաղդութիւնս ունեցաւ, բոլոր տէրութեան պաշտօններէն հրաժարելով՝ ուզեց անոր հետ Վլուա քաղաքն երթալ, ետքը Թագաւորին և իր մօրը մէջ հաշտութեան միջնորդ ըլլալով, մեծապէս հաճոյացաւ Լուդովիկոս ԺԳին առջև, և իր թշնամեացը վրայ զօրանալով՝ բոլոր Վաղղիան ու գրեթէ ըզնոյն ինքն Թագաւորը տասնըութ տարի ուղածին պէս խաղցուց։ Իր այս իշխանութեանը սկզբնաւորելուն ատենն էր որ ծիրանաւորաց խոյրն ընդունեցաւ 1622ին։

Վախ նաւարկութեան և վաճառականութեան առաջին պաշտօնեայ անուանեցաւ. և որովհետեւ նոյն ատենները նորադանդք սկսեր էին Վաղղիոյ մէջ զօրանալ, իր ամէն ջանքը բանեցուց անոնց ոյժը խորտակելու համար. իր ճարտար հնարիւքը՝ Ռէյ կղզին Լնգղիացւոց ձեռքէն ազատեց. և զօրաց գլուխ կենալով Լաուշէլ քաղաքին

վրայ վազեց, ուր նորադանդք ամրացեր էին, և հռչակաւոր պաշարմանէ մը ետքը 1728ին նոյն քաղաքը մտաւ. քիչ ատենէն տիրեց նաև Վիմ, Վասդրէս և Սոնթոպան քաղաքաց, և ամէն տեղ մեծարանք ու պատիւ ընդունելով՝ Խտալիա անցաւ, և հոն ալ այլ և այլ պատերազմներով հռչակուեցաւ։ Բայց իտալական պատերազմը բոլորովին անհաճոյ էր Թագաւորին մօրը. և այս բանս բաւական պատճառ եղաւ Ռիշլիէօյի հետ թշնամանալու։ Եւ որովհետեւ արքունեաց մէջ ալ շատերը կային իրեն թշնամիք, ուստի անոնց հետ միաբանելով՝ ետեւէ եղաւ Թագաւորին աչքէն հանելու. ու խօսք առաւ իրմէ՝ որ Խտալիոյ պատերազմը լմննալէն ետքը՝ տէրութեան իր և իցէ պաշտօններէ հեռացնէ զինքը։ Սամանակին իմացաւ այս բանս Ռիշլիէօ, ու մէկէն Թագաւորին դիմելով՝ նորէն անոր սիրտը վաստակեցաւ. և այն օրունէն (նոյեմբերի 11, 1630) անսահման իշխանութեան տէր եղաւ։ Սարիյէաք կնքապահը և անոր մարաջախտ եղբայրը բանտ դրուեցան, ուր մէկը մեռաւ, մէկալն ալ մահապարտ գտնուելով՝ գլուխը կտրեցին. Պասոմբէր մարաջախտն ալ Վասդիյի մէջ արգելուեցաւ, ուսկից Ռիշլիէօյի մահուամբ միայն կրցաւ ազատիլ։ Թագաւորին մօրը ամէն կուսակիցք հալածուեցան, ու ինքն ալ քիչ ատենէն ստիպուեցաւ Վաղղիայէն հեռանալ. Վասդոն՝ Թագաւորին եղբայրն ալ փախաւ, ու իրեն կուսակիցք ժողովելով՝ զէնքը ձեռքը ուզեց Վաղղիա մտնել. բայց ամէն համախոհքը դատապարտուեցան. և ասոնց թուոյն մէջ էր նաև Սոնմորանսի դուքսը։

Երբոր Վաղղիոյ մէջ այս դժնդակ դէպքերը կ'ըլլային, ծիրանաւորը անփոյթ չէր կենար տէրութեան արտաքին գործոցը վրայ։ Վաղղիոյ մէջ նորադանդից դէմ կռուելէն ետքը՝ անոնց դաշնակցութեանը գլուխ կեցող Վուսդաւոսի հետ բարեկամութիւն ըրաւ, և օգնութեան համար զօրաց խումբ

Ռիշրիեօյի մահարձանը .

մը խրկեց 'ի Վերմանիա : Լսաք ու զելով Ստորին գաւառաց ալ տիրել , Սպանիացւոյ դէմ պատերազմ բացաւ . սակայն կռուին ելքը՝ իրեն ակնկալու թեանը համեմատ յաջող չըլլալով , ամէն կողմանէ իրեն դէմ գանգատները սկսան շատնալ . ինչուան թագաւորն ալ սկսաւ անոր դէմ եղողներուն իրաւունք տալ : Նիքիւրանաւորին դէմ սկսան դարանակալութիւնք յաճախել , և թըշնամիքը հաստատութեամբ մոքերնին դրած էին սպաննել զինքը . բայց Ռիշրիեօ իմանալով՝ սիրտ ըրաւ կարգէ դուրս քաջութեամբ անոնց դէմ ալ կռուիլ . և այս վախճանին հասնելու համար՝ սկսաւ արտաքին տերութեանց արքունեացը մէջ թշնամութիւն և երկպառակութիւն ձգել : Սակայն իրեն դէմ ատելութիւնը օր օրուան վրայ աւելի կը յաճախէր . ինքն Լուդովիկոս ԺԳ ալ սկսաւ իմանալ թէ ինչ ծանր

լուծ էր՝ որուն տասնհինգ տարուրնէ 'ի վեր համբերելու ստիպուած էր , միայն տերութեան բարւոյն համար . անոր համար ձեռքի տակէն պաշտպան կը կենար Ռիշրիեօյի թշնամեացը :

Լին ատենները երկու կուսակցութիւնք կային Վաղղիոյ արքունեաց մէջ . ոմանք Լաֆա-որաէանս կ'ըսուէին , մէկաւնոնք ալ ծիրանա-որաէանս : Ըջիններուն գլուխ էր Սէնք-Սար՝ Լաֆիա մարաջախտին երկրորդ որդին . իրեն հետ միաբանեցան Վասդոն և Պուլլոնի դուքսը , և մէկէն ծածուկ դաշնադրութիւն մը ըրին Սպանիոյ հետ՝ Ռիշրիեօյի դէմ : Երկրորդ քաղքին մէջ հիւանդութեամբ անկողին ընկած էր ծիրանաւորը երբոր այս դաւաճանութիւնը առաւ . ու մէկէն իր հրամանաւր բանտ դրուեցան Վասդոն , Սէնք-Սար և անոր բարեկամը Տըգու . և այս երկու վերջինները մահապարտութեամբ

պատուհասեցան : թագաւորը մի և նոյն ժամանակի մէջ իմացաւ այս աղէտալի դէպքը՝ և Ռէրբինեան քաղաքին քով եղած յաղթութեան փափաքելի լուրը . ուստի ծիրանաւորին անգութ հրամանը այնչափ ազդեցութիւն չըրաւ վրան :

Սակայն Ռիշըլիէօ տեսնելով թէ օր օրուան վրայ հիւանդութիւնը առաջ կ'երթայ , ի ինչն Ռարիզ փոխադրել տուաւ զինքը . և հոն տեսնելով մահուան մերձաւոր վտանգը՝ իրեն բնական դարձած անշիփութ կերպովը՝ տէրութեան ամէն բաները կարգի դրաւ , ու ծիրանաւոր Սազարէնը և ուրիշ պաշտօնեայքը թագաւորին յանձնելով մեռաւ 1642^{ին} փետրուար ամսոյն 4^{ին} :

Մեռնելէն ետքը չափէ դուրս հարըստութիւն ելաւ քովէն . և բռնած կերպն ալ այն ճոխ մեծութեանը արժանաւոր էր : Իր գլխաւոր պարծանքն այն է որ այնչափ ատեն Վաղղիոյ մեծութեանը համար աշխատեցաւ , և անով թէ իրեն և թէ տէրութեան փառքը յաճախեց . “ թագաւորը՝ երկրորդական անձ ըրաւ տէրութեան մէջ , կ'ըսէ Սոնդէսքիէօ , բայց առաջին՝ բոլոր Լւրոպայի մէջ . թագաւորական մեծվայելչութիւնը նըւաստացուց , բայց թագաւորութիւնը փառաւորեց ” : Սորպոնի եկեղեցւոյն մէջ՝ փառաւոր մահարձան կանգնուեցաւ իրեն , որ մեր դրած պատկերին մէջ երեցածն է :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Լոռոյիկոս ԺԶիւն վարքն ու մահը ¹ :

Երակուրը թագաւորին խուցը բերին ու հոն եկան իր ընտանիքն ալ , իրենց խօսքերէն կ'իմացուէր թէ ինչ սաստիկ վախ քաշեր էին աս բաժանմանս համար . և ալ անկէ ետքը ամենեւին խօսք մը չեղաւ աս բանիս նկատ-

մամբ ըլլալու հրովարտակին վրայ . որով միշտ թագաւորական ընտանիքը քալելու և կերակուրի միջոց մէկտեղ կը կենային :

Երակուրէն ետքը ցըցուցին թագուհւոյն այն բնակարանը որ իրեն համար կը պատրաստէին թագաւորին բնակարանին վրայ . թագուհին աղաչեց գործաւորներուն որ շուտով պատրաստեն , բայց հազիւ իրեք շաբթէն լմնցաւ :

Իսկ ես շարունակեցի թագաւորին , արքայորդւոյն ու իշխանուհեաց հարկաւոր եղած ծառայութիւնները ընելու : Վրեթէ ամէնքն ալ նոյն տեսակ բանի կը պարապէին . թագաւորը միշտ իր որդւոյն դաստիարակութեանը ետեւէ էր , բայց բնակութեամբ զատուած ըլլալնին քիչ շատ իրենց ազատութեանը արգելք էր , և աւելորդ տեղը քաղաքական պաշտօնէից աշխատութիւն ու հոգ . վասն զի ասով պահապաններուն թիւը հարկ եղաւ շատցընել , ու անանկ անվստահ էին մեր վրայ որ հազիւ կրնայի դուրսի հանդիպած բաները իմանալ , ուստի աւսանկ վարպետութիւն մը բանեցընել հարկ եղաւ :

Ուսացք կամ ուրիշ հարկաւոր բաներ բերելու պատրուակաւ , հրաման խընդրեցի որ շաբաթը մէյմը իմ կինս աշտարակը գայ : Միշտ իրեն հետ միատեղ կուգար ուրիշ բարեկամ խաթուն մը , իբրեւ իրեն ազգականներէն մէկը . որն որ թագաւորական ընտանեաց վըրայ ունեցած անձնանուէր սիրովը որ և իցէ վտանգ աչք առած էր :

Երբոր իրենք կուգային , ես խորհրդարանին սենեակը կ'իջնայի , և միայն քաղաքական պաշտօնէից դիմացը կրնայինք խօսիլ , որոնք ուշադրութեամբ մեզի կը նայէին : Եւ թի տեսու թիւններնիս օգուտ մը չունեցան , որով ըսի իրենց որ անկէ ետքը կէսօրուընէ մէկ ժամ վերջը դան , վասն զի ան ատեն բոլոր սպաները թագաւորական ընտանեաց հետ պարտէզ կ'ելլային և Խորհրդարանի խուցին մէջ մէկ մը միայն կը մնար անոնցմէ , որ եթէ քիչ մը բա-

¹ Տես . հտ . ԺԳ , երես 329 . հտ . ԺԴ , եր . 170 , 240 , 320 , 368 . ԺԵ , 7 , 46 , 123 :